

УДК 338.433(477) (045)
JEL: Q13
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2026-2-224-232>

АГРОПРОМИСЛОВІ РИНКИ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ*

©2026 ЩЕРБАК А. В.

УДК 338.433(477) (045)
JEL: Q13

Щербак А. В. Агропромислові ринки України: трансформація, виклики, перспективи

АПК України може в повному обсязі задовольнити потреби населення нашої країни та забезпечити широкомасштабний експорт продукції. Водночас існуючий потенціал використовується недостатньо. Це багато в чому пояснюється нерівністю умов конкуренції на агропромислових ринках. Тому мета статті – на основі дослідження світового досвіду та ситуації в Україні визначити заходи, необхідні для формування ефективного конкурентного середовища на агропромислових ринках. Проаналізовано сучасний стан агропромислових ринків України, які, попри війну та структурні дисбаланси, демонструють високу стійкість і значний експортний потенціал. Досліджено трансформацію агропромислових ринків, що відбулася внаслідок аграрної реформи кінця 1990-х років, яка привела до розвитку конкуренції та суттєвого підвищення ефективності. Проаналізовано причини та наслідки домінуючого становища агрохолдингів на агропромислових ринках України. Показано, що вони дозволили суттєво збільшити ефективність виробництва. Водночас підкреслено обмеженість такої моделі, що сформувалася за зразком країн Латинської Америки, і обґрунтовано доцільність поступового переходу до європейської моделі з акцентом на кооперацію та довгострокові контракти. З'ясовано, що формування ефективного конкурентного середовища на агропромислових ринках вимагає коригування державної політики. Необхідно здійснення комплексу заходів щодо підтримки малого та середнього бізнесу на цих ринках. Водночас ще більш важливе значення вдосконалення інституційних механізмів, формування правового поля, яке обмежить недобросовісні торгові практики, буде сприяти розвитку рівноправних відносин. Обґрунтовано необхідність запровадження відповідальності за недобросовісні торгові практики шляхом імплементації у вітчизняне законодавство Директиви ЄС 2019/633 «Про недобросовісну торговельну практику у відносинах між підприємствами в ланцюзі постачання сільськогосподарської продукції та харчових продуктів».

Ключові слова: агропромислові ринки, агрохолдинги, конкуренція, ефективне конкурентне середовище, недобросовісні торгові практики.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 8.

Щербак Анатолій Васильович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу ринкових механізмів і структур, Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (Французький бульвар, 29, Одеса, 65044, Україна)

E-mail: av.shcherbak@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7607-5266>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/B-3466-2015>

UDC 338.433(477) (045)
JEL: Q13

Shcherbak A. V. The Agro-Industrial Markets of Ukraine: Transformation, Challenges, Prospects

Ukraine's agro-industrial complex can fully meet the needs of the country's population and support large-scale product exports. At the same time, the existing potential is underutilized. This is largely explained by unequal competition conditions in agro-industrial markets. Therefore, the aim of the article is to identify measures required to create an efficient competitive environment in agro-industrial markets, based on an analysis of global experience and the situation in Ukraine. The current state of Ukraine's agro-industrial markets is examined, which, despite the ongoing war and structural imbalances, show high resilience and significant export potential. The transformation of agro-industrial markets resulting from the late 1990s agrarian reform is studied, which led to the development of competition and a significant increase in efficiency. The causes and consequences of the dominant position of agroholdings in Ukraine's agro-industrial markets are analyzed. It has been shown that they allowed for a significant increase in production efficiency. At the same time, the limitations of this model, patterned after Latin American countries, were highlighted, and the advisability of a gradual transition to the European model with an emphasis on cooperation and long-term contracts was substantiated. It was found that creating an efficient competitive environment in the agro-industrial markets requires adjustments to State policy. A set of measures to support small and medium-sized businesses in these markets is necessary. At the same time, the improvement of institutional mechanisms and the establishment of a legal framework, which will limit unfair trade practices and promote the development of equitable relations, is even more important. The necessity of introducing liability for unfair trading practices through the transposition of EU Directive 2019/633 «On Unfair Trading Practices in Business-to-Business Relationships in the Agricultural and Food Supply Chain» into domestic legislation is substantiated.

Keywords: agro-industrial markets, agroholdings, competition, efficient competitive environment, unfair trading practices.

Fig.: 3. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 8.

Shcherbak Anatolii V. – PhD (Economics), Senior Research Fellow of the Department of the Market Mechanisms and Structures, Institute of Market and Economic-Ecological Research of NAS of Ukraine (29 Frantsuzkyi Blvd., Odesa, 65044, Ukraine)

E-mail: av.shcherbak@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7607-5266>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/B-3466-2015>

Родюча земля, сприятливі природно-кліматичні умови, кадровий, виробничий, науковий потенціал дозволили задовольнити потреби населення України у продуктах харчування та налагодити широкомасштабний експорт. Навіть в умовах воєнних дій забезпечення населення продовольчими товарами здійснюється без перебоїв. Водночас існуючий потенціал використовується недостатньо. Ефективність виробництва в АПК суттєво відстає від кращих світових показників. Його зростання стримується низкою чинників, серед яких: нерівні умови конкуренції, високі логістичні витрати, недостатність державної підтримки, наявність значних диспропорцій, внаслідок чого виробництво зосереджено на обмеженій кількості продуктів з низькою доданою вартістю. На функціонування агропромислових ринків дуже негативно впливає агресивна війна Росії проти України, що призвела до зупинки низки підприємств, порушення логістики, зростання цін, обмеження експорту.

Подолання негативних наслідків воєнних дій, забезпечення стійкості агропромислових ринків обумовлюють необхідність удосконалення державної політики. У цих умовах важливе значення має аналіз світового досвіду, насамперед досвіду ЄС, що пов'язано з євроінтеграційним курсом України.

Сучасний стан і тенденції розвитку агропромислових ринків, шляхи підвищення їх стійкості та конкурентоспроможності розглянуто у працях В. Валентинова [1], Ю. Лузана, Л. Молдаван, М. Кропивка [2], О. Нікішиної [3], П. Саблука [4] та інших науковців. Віддаючи належне наявним напрацюванням, необхідно відзначити, що в цих працях недостатньо уваги приділяється питанням удосконалення інституційних механізмів агропромислових ринків, зокрема розвитку конкуренції на них.

Мета статті – на основі дослідження світового досвіду та ситуації в Україні визначити заходи, необхідні для формування ефективного конкурентного середовища на агропромислових ринках.

На *першому етапі* аналізується сутність аграрної реформи та її вплив на ефективність виробництва. На *другому етапі* з'ясовуються позитивні та негативні риси сучасного етапу розвитку агропромислових ринків, зокрема причини нерівноправного становища сільськогосподарських виробників на них. На *третьому етапі* обґрунтовано шляхи формування ефективного конкурентного середовища на цих ринках.

* Публікацію підготовлено в межах виконання теми НДР «Розбудова систем агропромислових ринків України в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0124U003609).

АПК України може в повному обсязі задовольнити потреби населення нашої країни та забезпечити широкомасштабний експорт продукції. Водночас агропромислові ринки в Україні мають низку особливостей, а саме:

- ✦ *деформовану структуру*. Частка рослинництва у продукції сільського господарства України у 2023 році склала 81,1%. Це суттєво відрізняється від структури сільського господарства ЄС, де близько половини продукції забезпечує тваринництво;
- ✦ *низький рівень продуктивності та доходів* значної частини виробників;
- ✦ *обмежений доступ до кредитів*, особливо у виробників сільськогосподарської продукції;
- ✦ *слабкий розвиток ринкової інфраструктури*, особливо таких її елементів, як оптові продовольчі ринки, біржі, обслуговуючі кооперативи;
- ✦ *високу частку витрат на продукти харчування* у структурі сукупних витрат домогосподарств. У 2021 р. вона становила 45,9%;
- ✦ *низьку ефективність заходів щодо збереження навколишнього середовища* в ході господарської діяльності.

На ці ринки дуже негативно вплинула агресія Росії. Воєнні дії призвели до знищення чи пошкодження майна багатьох підприємств, об'єктів інфраструктури, порушення логістичних ланцюжків, зростання витрат, утруднення експорту через блокаду портів. Частина сільськогосподарських угідь окупована чи замінована, чимало працівників мобілізовано до армії. На агропромислові ринки негативно впливає також нестабільність енергопостачання та скорочення попиту внаслідок зниження життєвого рівня, а також еміграції мільйонів людей. Кількість діючих підприємств значно скоротилася (табл. 1).

Водночас агропромислові ринки демонструють стійкість, населення стабільно забезпечується продуктами харчування, здійснюється широкомасштабний експорт. Якщо у 2022 р. сільськогосподарське виробництво впало на 25,3%, то у 2023 р. воно зросло на 11,1%. Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у 2021 р. впало на 21,6%, водночас у 2023 р. воно зросло на 15,6%, а у 2024 р. – на 7,6%.

У 2022 р. припинили роботу 14330 сільськогосподарських підприємств і 1543 підприємства харчової промисловості. У наступному році приблизно половина з них поновила роботу. Проте це зростання відбулося переважно завдяки малому бізнесу. Водночас кількість середніх підприємств

Кількість діючих підприємств на агропромислових ринках

Види діяльності	Рік	Усього підприємств	У т. ч.		
			великі	середні	малі
Сільське господарство, мисливство	2021	46070	49	1790	44231
	2022	31740	39	1480	30221
	2023	39628	38	1398	38192
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	2021	6351	80	954	5317
	2022	4808	68	851	3889
	2023	5542	72	821	4649

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [5].

продовжувала скорочуватися. У сільському господарстві у 2023 р. зменшилась також кількість великих підприємств.

Дані, наведені в *табл. 2*, свідчать, що у 1990-ті роки спостерігалось істотне падіння сільськогосподарського виробництва. Проте пізніше в рослинництві спостерігалось швидке зростання. Багаторазово збільшився експорт агропродовольчої продукції (*рис. 1*). Щоправда, в українському агропродовольчому експорті переважає сировина та продукція з низьким ступенем переробки. Готових харчових продуктів у 2024 р. експортували на суму 3,8 млрд дол., що становить 15,2% експорту агропродовольчої продукції.

При цьому відбулося значне підвищення ефективності виробництва. Урожайність зернових і зернобобових у 2023 р. була в 1,6 разу вищою, ніж у 1990 р., соняшнику – у 1,4 разу, цукрових буряків – у 1,9 разу. (*табл. 3*). Продуктивність праці на сільськогосподарських підприємствах зросла в цей період у 7,54 разу, причому в рослинництві – у 5,8, а у тваринництві – у 12,2 разу (*рис. 2*).

Кардинальні зміни пояснюються не тим, що суттєво збільшилася державна допомога суб'єктам агропромислових ринків, а модернізацією інституційних механізмів. Піднесення було пов'язано з розвитком конкуренції, що привело до ліквідації неефективних підприємств. Найбільш важливу роль відіграв Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. Відповідно до нього було здійснено реформування колективних сільськогосподарських підприємств. Їх членам було надано право вільного виходу з цих підприємств із земельними та майновими паями. 6,6 млн селян стали власниками паїв та отримали можливість самостійно використовувати землю або здавати її в оренду. Внаслідок цього було створено 16 тисяч підприємств ринкового типу: господарських товариств, приватних підприємств, фермерських господарств тощо. Крім того, селяни подвоїли розміри своїх присадибних земельних ділянок або ділянок, наданих їм для ведення особистого підсобного господарства.

Таблиця 2

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в Україні (млн т)

Продукція	Рік					
	1990	2000	2010	2021	2023	2023 у % до 2021
Зернові та зернобобові	51,0	24,5	39,3	86,0	59,8	69,5
Соняшник	2,6	3,5	6,8	16,4	12,8	78
Цукрові буряки	44,2	13,2	13,8	10,9	13,1	120,2
Овочі	6,7	5,8	8,1	9,9	8,3	83,8
Плоди і ягоди	2,9	1,5	1,8	2,2	2,0	90,9
Молоко	18,0	12,7	11,3	8,7	7,4	85,0
М'ясо	4,4	1,7	2,1	2,4	2,2	91,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [5].

Млрд дол. США

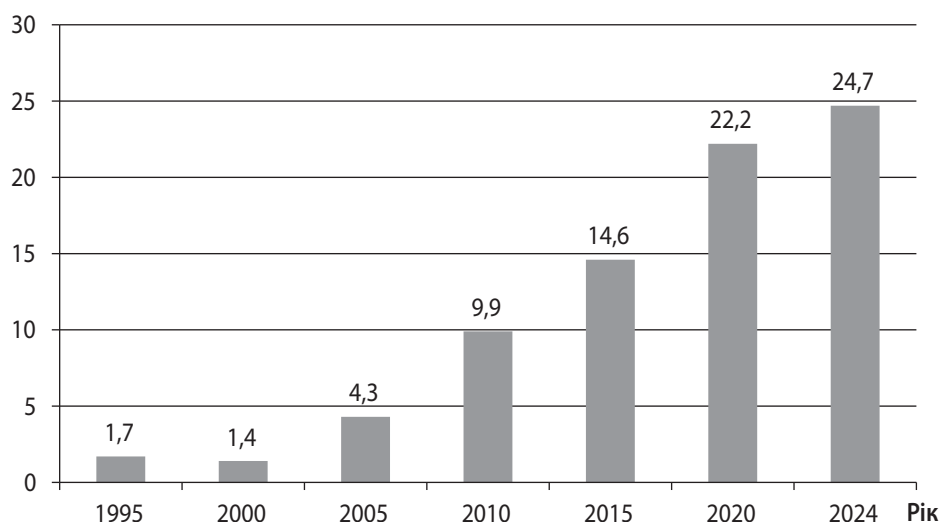

Рис. 1. Експорт агропродовольчої продукції (млрд дол. США)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [5].

Таблиця 3

Урожайність сільськогосподарських культур (ц/га)

Продукція	Рік					Базисний темп зростання
	1990	2000	2010	2020	2023	
Зернові та зернобобові	35,1	19,4	26,9	42,5	55,2	1,57
Соняшник	15,8	12,2	15,0	20,2	24,5	1,55
Цукрові буряки	276	177	279	416	525	1,9
Овочі	149	112	174	207	209	1,4
Плоди та ягоди	42,7	38,4	78,2	105,6	119	2,79

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [5].

Було також знижено податкове навантаження та спрощена сплата податків завдяки впровадженню фіксованого сільськогосподарського податку. Об'єктом оподаткування стала площа сільськогосподарських угідь, переданих підприємствам у власність або користування, при цьому вони звільнялись від сплати податку на прибуток, плати за землю та низки інших податків.

Водночас аграрна реформа, за всієї її важливості, не вирішувала проблеми нерівноправного становища сільськогосподарських виробників у системі агропромислових ринків. Це пов'язано, насамперед, зі структурою вітчизняних ринків. Як видно на рис. 3, на ринках, суміжних до ринків сільськогосподарської продукції, панують великі підприємства.

Слід мати на увазі, що суттєва різниця рівнів концентрації в системі вертикально суміжних агропромислових ринків характерна для всіх кра-

їн. Це приводить до відмінностей у переговорній силі між фермерами та покупцями їхньої продукції, постачальниками техніки, добрив і, відповідно, до порушення еквівалентності в обміні між ними. Однак в Україні ця проблема є набагато більш гострою, ніж у розвинених країнах. Ще наприкінці 1990-х років експерти Німецької консультативної групи при уряді України порівняли ланцюжок виробництва та маркетингу зерна в Україні та Німеччині. З'ясувалося, що українські виробники під час продажу пшениці отримують 40% від її ціни на світовому ринку, тоді як німецькі фермери – 70% [6, с. 325]. Частково це пояснюється великими втратами при збиранні та зберіганні, проте більш важливу роль відіграють інші фактори: високі витрати на зберігання, перевезення зерна, перевалку в портах, високі торгові надбавки.

У цих умовах в АПК України набула значного розвитку вертикальна інтеграція. Розвиток сільськогосподарства в нашій країні пішов шляхом,

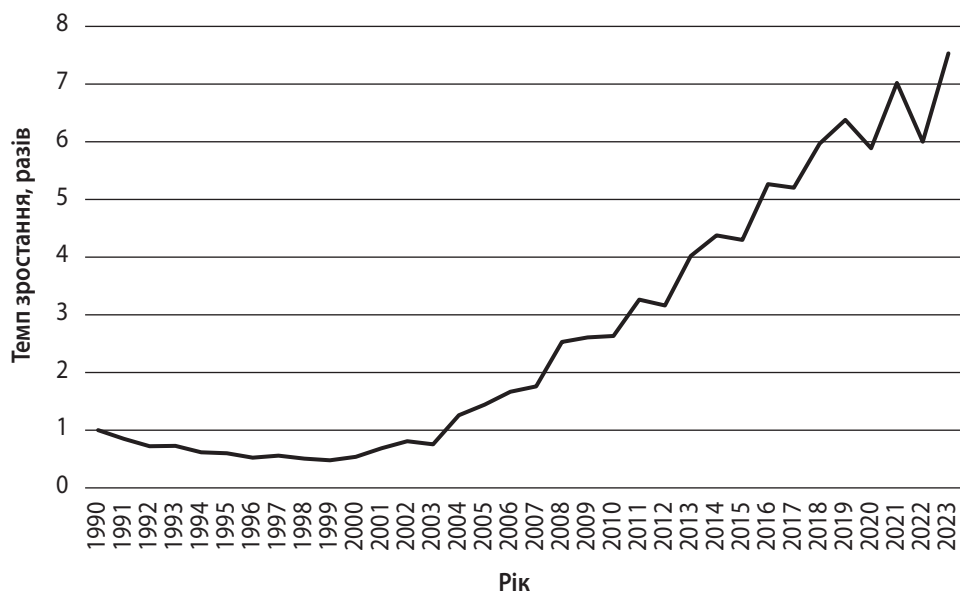

Рис. 2. Темп зростання продуктивності праці (базисний) на підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, з 1990 по 2023 рр. (разів)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [5].

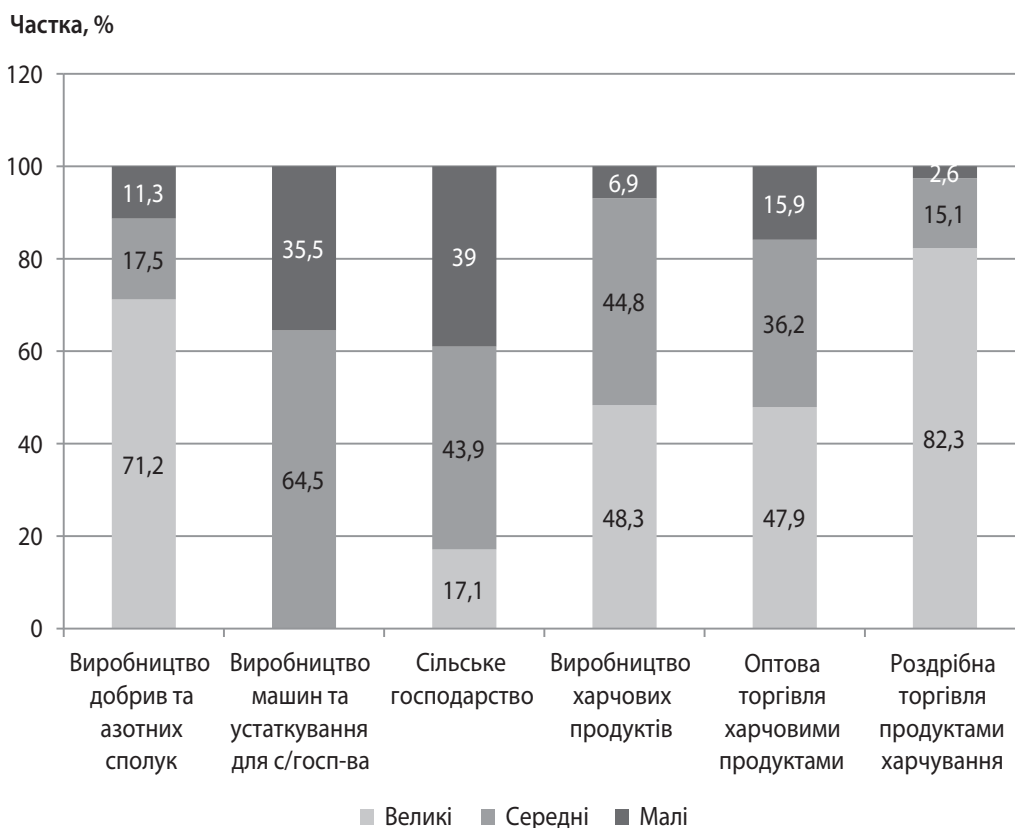

Рис. 3. Частка великих, середніх і малих підприємств у обсязі реалізованої продукції підприємств АПК у 2023 р. (%)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [5].

який характерний для багатьох країн Латинської Америки. Виникли агрохолдинги – вертикально інтегровані структури, що поєднують вирощування, переробку, зберігання та продаж сільськогосподарської продукції. У користуванні агрохолдингів – близько 30% усіх земель сільськогосподарських підприємств.

Створення агрохолдингів стало реакцією підприємців на несприятливі умови бізнес-середовища:

- ✦ поганий захист прав власності;
- ✦ низьку ефективність сільськогосподарського виробництва та нестачу сучасної техніки;
- ✦ відсутність ринку земель сільськогосподарського призначення;
- ✦ низьку договірну дисципліну, затримки поставок і платежів;
- ✦ тиск і антиконкурентні дії органів влади та місцевого самоврядування.

За таких умов фермерське господарство не могло нормально розвиватися.

Агрохолдинги мають низьку перевагу:

- ✦ сприятливі можливості для залучення капіталу, придбання сучасної техніки;
- ✦ вертикальна інтеграція дозволяє створювати ефективні виробничі ланцюжки, зменшувати витрати;
- ✦ якісний корпоративний менеджмент.

Це дозволило досягти високої ефективності виробництва.

Так, агрохолдинг «Кернел» використовує 363 тис. га землі. У його складі, крім сільськогосподарських підприємств, заводи з переробки насіння сояшника, олієекстрактні заводи, елеватори, термінали. Компанія також володіє парком вагонів. «Кернел» – найбільший в Україні виробник і експортер сояшникової олії. Компанія експортує продукцію в понад 80 країн світу. На її частку припадає приблизно 8% світового експорту олії. Акції «Кернел» котируються на Варшавській фондовій біржі.

До складу Групи «Агротрейд» входять 17 сільськогосподарських підприємств та 9 елеваторів загальною потужністю одночасного зберігання 570 тис. т. Площа земельного банку складає 70 тис. га, з них під органічне землеробство виділено 2,5 тис. га. У 2014 р. Група «Агротрейд» побудувала власний насінневий завод, який оснащено сучасним данським обладнанням, що дозволяє допрацьовувати насіння зернових, сояшнику, інших культур.

«Миронівський хлібопродукт» (МХП) є провідним виробником продуктів харчування – від охолодженого м'яса курки до піци, готових страв і м'ясних снєків. Земельний банк МХП становить 360 000 гектарів у 12 областях України. Агронапрям

компанії включає 11 рослинницьких підприємств, 3 заводи з виробництва комбікормів і 17 елеваторів. У складі МХП також знаходяться птахофабрики, м'ясопереробні заводи, заводи з виробництва круп тощо. Спільно з партнерами компанія розвиває кілька мереж: магазини «М'ясомаркет», «Наша Ряба», заклади безпечного фастфуду «Döner Маркет». МХП експортує більше 50% продукції в понад 70 країн світу. Компанія є найбільшим виробником м'яса птиці в Європі та посідає 8-ме місце у світі. МХП здійснює трансформацію, роблячи акцент на виробництві продукції зі значною доданою вартістю: напівфабрикати та готову їжу.

Спочатку агрохолдинги швидко зростали: їхній сукупний земельний банк за 10 років (2007–2017) виріс у 3,5 разу. Однак надалі зростання скоротилося. На перший план вийшли питання щодо оптимізації корпоративної структури, підвищення ефективності. Це стало ще більш актуальним після широкомасштабної агресії Росії.

Відзначаючи важливий внесок агрохолдингів у підвищення ефективності агропромислових ринків, слід враховувати і негативні сторони такого шляху розвитку: монокультурний характер виробництва, що призводить до порушення сівозмін, деградації сільськогосподарських угідь, швидкого скорочення чисельності зайнятих і, відповідно, загострення проблеми безробіття в сільській місцевості. Політичні зв'язки агрохолдингів забезпечили їм пріоритетний доступ до державної допомоги. У 2017 р. два найбільші виробники птиці отримали майже 50% усієї державної підтримки, що була надана сільськогосподарським виробникам [7].

Водночас для країн ЄС і США характерна інша модель агропромислових ринків. Переважну частину сільськогосподарської продукції забезпечують фермерські господарства. Положення фермерів у агропродовольчих ланцюгах посилюється за рахунок кооперації, значної державної допомоги. Ця модель забезпечує ефективну роботу агропромислових ринків, зростання життєвого рівня сільського населення, більш успішне вирішення соціальних проблем.

В Україні необхідне суттєве коригування аграрної політики. Звичайно, ліквідація ефективних господарств або обмеження їх розвитку неприпустимі. Перехід до іншої моделі може бути лише поступовим, за рахунок більш активної підтримки селянських, фермерських господарств. Відповідні позитивні зміни в аграрній політиці вже відбуваються.

Зараз головним фінансовим інструментом підтримки аграрного сектора України є програма «Доступні кредити 5–7–9 відсотків». У 2024 році

8750 господарств профінансовано на 46,9 млрд грн. У 2022 році було започатковано надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва, виноградарства та тепличного господарства.

На розвиток аграрного сектора негативно впливає обмеженість доступу до кредитування, а також низька ліквідність малого та середнього бізнесу. Скасування 1 липня 2021 р. мораторію на продаж землі та створення ринку землі значно розширює можливості іпотечного кредитування сільськогосподарських виробників. Важливе значення має також прийняття Закону України «Про аграрні ноти». Закон вводить у обіг аграрні ноти – електронні цінні папери, які дозволяють агровиробникам отримати фінансування під заставу майбутньої продукції. Новий фінансовий інструмент покликаний усунути обмеження існуючих механізмів фінансування, наприклад векселів та аграрних розписок. Серед основних переваг аграрної ноти: розширено перелік заставного майна, включно з продукцією переробки; покращено прозорість фінансових операцій завдяки електронному формату; спрощено обіг документів. Запровадження аграрних нот поліпшить доступ виробників сільськогосподарської продукції до ринків капіталів, забезпечить надійний захист прав кредиторів та боржників. Це сприятиме підвищенню продуктивності та прибутковості сільського господарства.

Запроваджено Державний аграрний реєстр (ДАР). ДАР – це державна автоматизована інформаційна система збирання, обліку, накопичення, оброблення інформації про виробників сільськогосподарської продукції. Це суттєво спрощує для них отримання державної підтримки, міжнародної технічної допомоги, підвищує прозорість і адресність допомоги.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р схвалено «Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року». Метою розроблення та реалізації Стратегії є підготовка аграрного сектора до вступу України до ЄС, забезпечення сталого розвитку сільського господарства та сільських територій і створення сприятливих умов для досягнення стратегічних цілей щодо формування конкурентоспроможного, стійкого та диверсифікованого аграрного сектора (сільське господарство та переробна промисловість), що забезпечує довгострокову продовольчу безпеку, посилення охорони навколишнього природного середовища, включно з біорізноманіттям, пом'якшення наслідків змін клімату, зміцнення соціально-економічної структури сільських територій.

Стратегія містить аналіз стану розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні, а також стратегічні цілі, завдання та очікувані результати, шляхи та способи розв'язання проблем. Стратегія передбачає, зокрема:

- ✦ розвитку виробництва товарів з високою доданою вартістю;
- ✦ сприяння розвитку малих виробників і сільських територіальних громад;
- ✦ запровадження комплексу заходів із просування продукції сільського господарства та переробної промисловості на зовнішньому ринку;
- ✦ розвитку органічного виробництва;
- ✦ розширення програм часткового гарантування кредитів і зниження витрат, пов'язаних з отриманням кредитів чи залученням інвестицій;
- ✦ створення ефективної системи поширення сільськогосподарських знань та інновацій;
- ✦ відновлення втрачених активів у результаті воєнних дій.

Важлива увага приділяється поліпшенню становища виробників сільськогосподарської продукції у виробничо-збутовому ланцюгу. Агрохолдинги частково вирішили цю проблему завдяки вертикальній інтеграції. Проте для інших виробників ця проблема залишається дуже гострою. Для мінімізації логістичних витрат і збільшення частки первинного виробника в роздрібній або експортній ціні передбачається заохочення та стимулювання об'єднання виробників сільськогосподарської продукції в кооперативи та інші форми об'єднань виробників, формування цільових державних фондів для фінансової підтримки сільськогосподарських кооперативів, часткова компенсація логістичних витрат виробників, кооперативів та кластерів, які щойно розпочали продажі на міжнародному ринку тощо. Однак, як уже зазначалося, кооперативний рух в Україні розвивається слабо. До того ж, досвід розвинених країн свідчить, що цього недостатньо для зміни ситуації. Дуже важливе значення має впровадження умов справедливої конкуренції на агропромислових ринках.

Чимало робить для цього Антимонопольний комітет України (АМКУ). У 2000-х роках було виявлено картелі на ринках соняшникової олії та цукру, на їх учасників були накладені штрафи. Комітет бореться також з недобросовісною конкуренцією: низка суб'єктів господарювання оштрафована за неправдиве маркування харчових продуктів, неправдиву інформацію щодо лікувальних властивостей мінеральної води. Водночас під час дослідження ринку роздрібної торгівлі споживчими то-

варами через торговельні мережі корпоративного типу було виявлено низку проблем:

- ✦ необґрунтованість відтермінування платежів за поставлену продукцію;
- ✦ різні умови до рівнозначних угод для постачальників, які реалізують ідентичний товар;
- ✦ наявність додаткових платежів за маркетингові, логістичні та інші послуги;
- ✦ ризики, пов'язані з поверненням непроданої продукції.

Отже, в процесі співпраці торговельних мереж з постачальниками відбувається нав'язування ними більш економічно слабким постачальникам співпраці на невигідних для останніх умовах [8].

Ця проблема існує також в інших країнах. Тому 17 квітня 2019 р. Європейський парламент і Рада ЄС ухвалили Директиву 2019/633 «Про недобросовісні торгові практики у відносинах між підприємствами у ланцюгу постачання сільськогосподарських та харчових продуктів». Щоб поліпшити становище фермерів і малого та середнього бізнесу в ланцюгу постачання продовольчих товарів, ЄС заборонив 16 недобросовісних торгових практик: оплату пізніше 30 днів за поставлені сільськогосподарські та харчові продукти, які швидко псуються; оплату за поставку інших продовольчих товарів пізніше 60 днів; скасування замовлення та/або поставки швидкопсувних продуктів у короткий термін; стягнення з постачальника платежів, які не пов'язані з постачанням продуктів; покладення ризиків по втраті та псуванню продуктів на постачальника тощо. Однак в Україні відповідні норми відсутні.

До Верховної Ради України ще у 2021 році було внесено низку законопроектів, що пропонують імплементувати Директиву ЄС 2019/633 у вітчизняне законодавство (№ 6068, 6068-1, 6068-2, 6068-3). Однак вони досі не розглядалися.

26.01.2025 року групою депутатів до Верховної Ради було внесено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Антимонопольного комітету України» (№ 12440). Він має на меті вдосконалення правових засад діяльності АМКУ, підвищення ефективності системи захисту економічної конкуренції. Законопроект, зокрема, передбачає впровадження інституту відповідальності за зловживання більш вигідною переговорною позицією шляхом внесення змін до статей 19, 20 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Зловживання більш вигідною переговорною позицією розглядається як тип антиконкурентної поведінки, який має місце в рамках двосторонніх торгових відносин, коли одна компанія (з більш ви-

гідною переговорною позицією) використовує той факт, що інша компанія (один з її торгових партнерів) залежить від неї.

Внесення таких змін у законодавство дозволить краще захистити інтереси суб'єктів малого та середнього бізнесу, забезпечити більшу еквівалентність відносин у агропродовольчих ланцюгах. Однак зазначений проект має і суттєві недоліки. Хоча пояснювальна записка до нього наголошує, що запропоновані зміни забезпечують імплементування положень Директиви ЄС 2019/633, насправді мова йде лише про певні положення зазначеного документа. Директива ЄС надає перелік недобросовісних торгових практик і забороняє їх. Водночас положення законопроекту № 12440 стосуються лише суб'єктів господарювання, договірні відносини між якими тривають більше трьох років та обсяг товарообороту перевищує 30% сукупної вартості активів чи сукупного обсягу реалізації товарів. Такі суб'єкти господарювання вважаються економічно залежними та у відносинах між ними забороняється зловживання переговорною позицією. Це ускладнить боротьбу зі зловживаннями.

У зв'язку з цим нами підготовлені та спрямовані до АМКУ пропозиції до законопроекту № 12440, у яких пропонується інша редакція статей 19 та 20 Закону «Про захист економічної конкуренції». Пропонується впровадження відповідальності за недобросовісні торгові практики, наведено перелік заборонених практик. У Директиві ЄС також враховується розмір бізнесу як показник переговорної сили. Однак у деяких країнах Євросоюзу вимоги стосуються всіх суб'єктів ринку незалежно від обороту, а в інших вони стосуються всіх покупців, оборот яких перевищує певний рівень. Тому пропонується застосовувати правила до всіх покупців, річний оборот яких перевищує 2 млн євро. Це дозволить запобігти перевірок малого бізнесу.

ВИСНОВКИ

Швидке зростання виробництва та підвищення ефективності агропромислових ринків України у ХХІ столітті багато в чому пов'язані з розвитком конкуренції. Проте конкурентне середовище на цих ринках не є ефективним. Найбільш важливий чинник, що заважає формуванню ефективного конкурентного середовища на агропромислових ринках, – нерівність умов конкуренції. На цих ринках домінують агрохолдинги, з якими не може ефективно конкурувати малий і середній бізнес. З іншого боку, це пов'язано з нерівноправним становищем сільськогосподарських виробників у агропродовольчих ланцюжках, недобросовісними торговими практиками.

Для формування ефективного конкурентного середовища на агропромислових ринках необхідно поліпшення умов підприємницької діяльності в Україні завдяки кращому захисту прав власності та розвитку конкуренції, вирівнювання її умов на основі впровадження рекомендацій ОЕСР. Необхідно також здійснення комплексу заходів щодо підтримки малого та середнього бізнесу на цих ринках:

- ✦ збільшення обсягу субсидій, пільгових кредитів, компенсація втрат від воєнних дій;
- ✦ сприяння розвитку кооперації;
- ✦ підвищення ефективності роботи дорадчих служб;
- ✦ сприяння страхуванню (зараз застраховано лише 3% посівних площ).

Водночас ще більш важливе значення має укріплення позицій сільськогосподарських виробників у агропродовольчих ланцюжках. Це вимагає перегляду аграрної політики. Стратегічним завданням такої політики має стати вдосконалення інституційних механізмів агропромислових ринків, формування правового поля, яке обмежить недобросовісні торгові практики, буде сприяти розвитку рівноправних відносин, збільшенню частки сільськогосподарських виробників у роздрібній та експортній ціні. Поряд із агрохолдингами повинно виникнути чимало кооперативів, кластерів та інших структур, що базуються на рівноправному співробітництві сільськогосподарських виробників та несільськогосподарського бізнесу. Це дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняного АПК, сприятиме переходу від сировинної експортоорієнтованої моделі агропромислових ринків до ринкової системи, що забезпечить переробку більшості сировини всередині країни, виробництво товарів з високою доданою вартістю.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з активним вивченням кращого іноземного досвіду з метою його впровадження в Україні. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валентинов В. Л. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики. Київ : ІАЕ УААН, 2003. 330 с.
2. Лузан Ю. Я., Молдаван Л. В., Кропивко М. М. Інституціоналізація розвитку системи державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі України: суперечності та способи їх нейтралізації. *Економіка України*. 2025. № 4. С. 50–70. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.050>
3. Нікішина О. В. Механізми регулювання інтегрованого зернового ринку : монографія. Одеса : ІПРЕ-ЕД НАН України, 2014. 450 с.
4. Саблук П. Т. Агроекономічні трансформації в Україні: напрями та перспективи розвитку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 372 с.

5. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А. Зіденберга та Л. Хоффмана. Київ : Фенікс, 1998. 477 с.
7. *Creating Markets in Ukraine. Doubling Down on Reform: Building Ukraine's New Economy*. WBG, 2021. URL: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/cpsd-ukraine-exesummary.pdf>
8. Звіт Антимонопольного комітету України за 2022 рік. Затверджено Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 14.03.2023 р. № 6-р. URL: <https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/riczni-zviti/zvit-2022>

REFERENCES

- Antymonopolnyi komitet Ukrainy. (2023, March 14). *Zvit Antymonopolnoho komitetu Ukrainy za 2022 rik* [Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2022]. <https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/riczni-zviti/zvit-2022>
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
- Luzan Yu. Ya., Moldavan L. V. & Kropyvko M. M. (2025). *Instytutsionalizatsiia rozvytku systemy derzhavnoho rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti v aharnomu sektori Ukrainy: superechnosti ta sposoby yikh neitralizatsii* [Institutionalization of the Development of the State Regulation System for Entrepreneurship in the Agricultural Sector of Ukraine: Contradictions and Methods of Their Neutralization]. *Ekonomika Ukrainy*, 4, 50–70. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.050>
- Nikishyna O. V. (2014). *Mekhanizmy rehuliuвання intehrovanooho zernovoho rynku: monohrafiia* [Mechanisms of Regulation of the Integrated Grain Market: Monograph]. IPREED NAN Ukrainy.
- Sabluk P. T. (2016). *Ahroekonomichni transformatsii v Ukraini: napriamy ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia* [Agro-Economic Transformations in Ukraine: Directions and Development Prospects: Monograph]. NNTs «IAE».
- Valentynov V. L. (2003). *Rehuliuвання mizhhaluzevykh vidnosyn v systemi ahramoi polityky* [Regulation of Intersectoral Relations in the System of Agricultural Policy]. IAE UAAAN.
- WBG. (2021). *Creating Markets in Ukraine. Doubling Down on Reform: Building Ukraine's New Economy*. <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/cpsd-ukraine-exesummary.pdf>
- Zidenberha A. & Khoffmana L. (1998). *Ukraina na rozdorizhzhii. Uroky z mizhnarodnoho dosvidu ekonomichnykh reform* [Ukraine at the Crossroads. Lessons from International Experience of Economic Reforms]. Feniks.

Стаття надійшла до редакції / Received: 04.02.2026
Статтю прийнято до публікації / Accepted: 18.02.2026
Оприлюднено / Published: 31.03.2026